

Проблема збагачення мовлення учнів знайшла своє відображення у працях Ф.І.Буслаєва, І.І.Срезневського, К.Д.Ушинського, О.М.Біляєва, М.І.Пентилюк, Л.М.Симоненкової, Л.О.Кутенко та ін.

У процесі розвитку зв'язного мовлення та збагачення лексичного складу етнокультурознавчою лексикою учнів початкових класів важливу роль відіграє формотворча та словотворча робота та вміння оперувати цими словами відповідно до завдань мовного і мовленнєвого характеру, а також у повсякденній комунікативній практиці.

Розвиток дітей шкільного віку та виховання у них любові до рідного слова – завдання початкової школи, що закладає основи становлення особистості. Для успішної соціалізації дітей, вироблення вміння спілкуватися з іншими людьми вчитель має звертати увагу на збагачення словникового запасу дітей етнокультурознавчою лексикою.

Етнокультурознавча лексика розглядається лінгвістами В.М.Русанівським, Л.С.Паламарчуком, М.М.Пилинським, Г.П.Сиротіною, Н.С.Ніколаєвою, В.І.Говердовським як один із базових компонентів культури, умова й засіб функціонування національної свідомості, збереження історичної пам'яті українців. При цьому, слова, національно-культурний компонент яких знаходиться за межами лексичного поняття, але потенційно наявний у свідомості й пам'яті носія мови, складають шар етнокультурознавчої лексики. За допомогою саме таких слів людина засвоює інформацію, пов'язану з історією, побутом, культурними традиціями.

Висновки. Отже, зміст шкільної освіти, відповідно до етнокультурознавчого компонента, спрямовується на здійснення естетичного впливу засобами української мови як навчального предмета, одним із шляхів реалізації якого є ознайомлення з характерними якостями української мови – з лексичним багатством, мелодійністю, образністю. Саме з означених позицій визріла необхідність цілеспрямованої, систематичної роботи над мовленням молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготський Л.С. Мышление и речь: Собр. Соч. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2. – 502с.
2. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Українська мова: навчальний посібник. – К.: Либідь, 1998. – 416с.
3. Синиця І.О. Психологія усного мовлення. – К.: Рад.шк., 1974. – С.36-42.
4. Словник іншомовних слів. – М.:, 1986. – 608с.
5. Сучасна українська літературна мова: За ред. М.Я. Плющ. – К: Вища школа, 1994. – 413с.

УДК 37.03

Л.І. Мамчур

ОСНОВНІ СТРУКТУРНІ ОДИНИЦІ МОВЛЕННЄВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті подано й охарактеризовано основні одиниці мовленнєвої комунікації, з'ясовано шляхи їх формування в сучасній школі.

The article contains the description of main units of linguistic communication, marking ways of its forming in modern school.

Серед актуальних питань, що стоять перед сучасною педагогічною наукою, одна із найважливіших належить формуванню у школярів комунікативної компетентності та підготовці їх до повноцінного життя в суспільстві. Важливість комунікативної компетентності особистості, як зазначає І.Зимня, може зберегти культурно-історичні, етносоціальні цінності, якщо розглядати компетенції, які лежать в основі компетентнісного підходу в освіті, як складні особистісні утворення, що охоплюють і пізнавально-інтелектуальні, і емоційні, і моральні складники [8: 5]. Із сказаного вище випливає, що

компетентісна модель навчання української мови на сучасному етапі розвитку вітчизняної школи набуває суспільної значущості, а тому потребує глибокого осмислення і визначення стратегічних завдань впровадження її в практику навчання української мови у початковій та основній школі.

Мета статті – визначити й охарактеризувати основні структурні одиниці мовленнєвої комунікації, з'ясувати шляхи їх формування у сучасній початковій і основній школі.

Мовленнєва взаємодія комунікантів – це досить складна і широка система спілкування між людьми за допомогою мови, яка проявляється через вибір і реалізацію мовних засобів усіх її рівнів. Мовленнєва комунікація (спілкування) відбувається у різних комунікативних ситуаціях, а тому і добір засобів мови у кожній конкретній розмові повинен відповідати меті спілкування, їх учасникам і комунікативній ситуації. Слід зазначити, що процес мовленнєвої взаємодії, обміну думками між комунікантами – це завжди нова ситуація, завжди новий пошук мовних засобів вираження думки. На наш погляд, для того, щоб особистість стала мовленнєво компетентною, необхідна їй велика активна розумова діяльність і дотримання певних правил сучасної літературної мови та культури спілкування.

Дослідженням лінгвістичних особливостей мовленнєвої комунікації, її структурних одиниць та формування комунікативно-мовленнєвих умінь займалися Ф.де Соссюр, В.Гумбольдт, О.Потебня, М.Хомський, Н.Арутюнова, Ф.Бацевич, Л.Мацько, М.Пентилук та ін.

Для формування комунікативної компетентності учнів загальноосвітньої школи необхідні знання основних одиниць структури мовленнєвої комунікації, розуміння їх сутності і природи. Спираючись на дослідження мовленнєвої комунікації, можна констатувати, що до основних структурних її одиниць відносяться: мовленнєвий акт, текст і дискурс.

Спілкування людей відбувається в межах комунікативних актів, складовими яких є учасники комунікації як носії соціальних ролей, психічних та психологічних рис, духовних й естетичних ідеалів, когнітивних особливостей. Саме в мовленні відбувається акт спілкування (комунікації), що вимагає участі мови, мовлення і мовленнєвої діяльності. Найменшим відрізком комунікативно-сміслового і фізичного членування мовлення, на думку Н.Головіна, є висловлювання, що повторюється у мовленні як синтаксична модель; висловлювання – це конструкція, яка змінює лексичне значення. Найпростішою формою висловлювання є речення, що виступає, з одного боку, як максимальна одиниця мови, а з іншого – як мінімальна одиниця мовлення. І.Вихованець, визначаючи три основні структури речення – формально-синтаксичну, семантико-семантичну і власне-комунікативну, зазначає, що остання «найтісніше пов'язана з мовленням (мовленнєвою діяльністю – Л.М.), з функціонуванням речення в тексті, з певною ситуацією мовлення» [4].

За М.Р.Львовим, висловлювання – це акт комунікації, одиниця спілкування, яка має змістову цілісність і може бути сприйнята слухачем [5: 39]. Сучасні вчені, досліджуючи важливі аспекти комунікативної лінгвістики, усе частіше висловлюють думку про те, що мінімальною одиницею мовленнєвої комунікації є не речення і навіть не висловлювання, а певні види мовленнєвих актів: констатація, запитання, наказ, опис, пояснення, вибачення, подяка, привітання тощо. На нашу думку, мовленнєвий акт – це найменша структурна одиниця мовленнєвої комунікації, цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється згідно з принципами і правилами мовленнєвої поведінки конкретного суспільства. Мовленнєвий акт – це явище, яке перетворює мовне висловлювання (слово, речення, висловлювання) в носія комунікативного смислу і є елементарною складовою спілкування. Мовленнєвий акт будується з мовного матеріалу (морфем, слів, словосполучень, речень), який мовець вичленовує з мовної системи (фонетики, лексики, граматики) конкретної мови.

Учні сучасної школи, починаючи з початкових класів і впродовж вивчення курсу української мови в основній школі, повинні оволодіти засобами рідної мови, оскільки за допомогою них можна побудувати і сформулювати мовленнєві акти, вміло їх використовувати. Йдеться про знання мови на фонологічному, семантичному (лексичному і

граматичному) і структурно-синтаксичному рівнях, тобто знання всіх елементів фонетики певної мови, законів сполучуваності алофонів у мовленні, знання граматичних категорій та правил їх поєднання, розуміння значень великої кількості слів, що складають лексичну основу мови та знання правил їх сполучуваності та деривації (лат. derivative – утворюю), уміння формувати речення різних семантичних та структурних типів. Окрім цих складових, до мовної компетенції відносять уміння перефразувати висловлювання, розрізнення синонімії та омонімії, правильних і неправильних (девіативних) речень, створення і редагування текстів.

У яких би умовах не здійснювалася мовленнєва комунікація, з допомогою яких би засобів вона передавалася, яка б кількість осіб брала участь у спілкуванні, в її основі лежить модель, що складається з комуніката, комуніканта і повідомлення (тексту в усній чи писемній формі). Текст – це основна невід’ємна частина моделі, оскільки без обміну інформацією не може бути мовленнєвої комунікації.

Серед дослідників немає одностайної думки щодо визначення поняття тексту як особливого мовного, мовленнєвого і комунікативного явища. Одним із найпоширенішим є визначення: «Текст (від. лат. textum – тканина, зв'язок, побудова) – це об'єднана змістовим зв'язком послідовність мовних одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність» [9: 507]. Текстом можуть бути як окремі слова або словосполучення, так і одне речення або їх сукупність, які семантично та змістовно цілісно поєднані. Текстом також вважається вся сукупність висловлювань, яка являє собою певну комунікативну систему. В основному текст – це структурно-семантична мовна одиниця, що складається з декількох чи багатьох речень. Сучасні мовознавці констатують, що текст є п'ятим, найвищим основним рівнем мови. Текст самодостатній і разом з тим взаємопов'язаний з іншими текстами у комунікації, у ньому реалізуються всі рівні мови, функціонують всі мовні одиниці, пов'язані семантико-граматичним відношеннями. За висловленням М.М.Бахтіна «текст живе лише стикаючись з іншими текстами» [1: 5]. П.С.Дудик визначає текст, як «писемний або усний мовленнєвий масив, найчастіше багатослівна семантична і граматична єдність, утворена одним чи кількома реченнями, що виражають завершену думку» [6: 278]. Текст створюється за окремою комунікативною настановою комуніканта, внаслідок його прагнення виділити частину свого висловлювання за певною ознакою (змістом, стилістично, логічно тощо).

Сучасна комунікативна лінгвістика тлумачить текст більш широко: це не тільки готовий продукт мовлення, а й універсальна мовна одиниця, елемент комунікативного акту. На нашу думку, текст функціонує не тільки у писемній формі, а і в усній, реалізується у комунікації, а комуніканти у ньому висловлюють не тільки своє ставлення до висловлювання, а й до комуніката, до комунікативної ситуації загалом. М.Р.Львов розуміє текст як продукт, результат мовленнєвої діяльності, творення мовлення – усного і писемного [10: 206]. Текст є важливим компонентом у мовленнєвій комунікації, адже виступає основним посередником між комунікантом і комунікатом. У тексті функціонують одиниці всіх рівнів мови, які спрямовані на реалізацію комунікативних намірів учасників спілкування.

Під час формування комунікативної компетентності учнів слід виробляти і розвивати комунікативні вміння створювати текст, спрямований на досягнення задуму автора, з урахуванням не тільки добору мовних одиниць, їх поєднання й формування у цілісне змістове висловлювання, а особливо важливим з комунікативної точки зору є врахування особистості комуніката, його можливостей, інтелектуальної та моральної готовності, прагнень, комунікативних цілей тощо.

Сучасні вчені (Дж.Остін, Дж.Серль, Г.Грайс, Д.Гордон, А.Баранов та ін.) визначають також комунікативні постулати спільної мовної поведінки комунікантів: інформативність, істинність, релевантність (ставлення до співрозмовника), ясність висловлювання, щирість, мотивованість, ввічливість тощо. Комунікативні постулати є початковими вихідними позиціями для побудови тексту (висловлювання, дискурсу) комунікантом та інтерпретації його комунікатом, завдяки їм комунікація буде успішною. Знання і дотримання

комунікативних постулатів учнями є однією з необхідних умов формування їхньої комунікативної компетентності.

У процесі створення тексту, власного висловлювання учень має оперувати рядом комунікативних умінь, зокрема розв'язати комунікативні завдання адресата-комуніката, а саме: визначення теми і майбутніх мовних засобів для її реалізації, визначення комунікативної мети і намірів, вибір мовної тактики, типу поведінки тощо.

Однією із структурних одиниць мовленнєвої комунікації вважається дискурс, який є одним з основних категорій комунікативної лінгвістики. Дискурс як складне поєднання мовного (вербального) і позамовного (невербального, паралінгвістичного) має варіанти наукових інтерпретацій. Існують різні підходи до визначення сутності дискурсу. В.О.Звегінцев під дискурсом розуміє «два або кілька речень, що знаходяться між собою у змістовій єдності» [7: 170]. Із позиції функціональної природи мови дискурс – це будь-яке використання мови у всіх її різновидах. Згідно третього підходу визначення дискурсу слід розглядати у взаємодії форми і функцій, тому дискурс – це усне або писемне висловлювання. Останні дослідження у галузі лінгвістики показують, що існує суттєва відмінність між текстом і дискурсом на основі таких критеріїв, як функціональність – структурність, процес – продукт, динамічність – статичність, актуальність – віртуальність [11].

На нашу думку, дискурс – це будь-яке висловлювання, що передбачає мовця і слухача та намір першого певним чином впливати на другого. Дискурс – це «мовлення, що привласнюється мовцем» [3: 276]. Такий дискурс не можна розглядати поза комунікативною ситуацією, у якій він здійснюється. Дискурсивний текст містить «життєвий текст» у його діяльнісному сенсі на тлі тих подій, що в ньому розвиваються, або мовлення, розраховане на соціальний вплив.

Ф.С. Бацевич, досліджуючи комунікативну лінгвістику, стверджує, що «дискурс (франц. *discourse* – розмова, < лат. *discursus* – розмірковування) – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, тривалий у часі процес, утілений у певній (іноді значній) кількості повідомлень; мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, друковану, паралінгвальну тощо), відбувається у межах одного чи кількох каналів комунікації, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування і являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування. Дискурс має своїм результатом формування різноманітних текстів і мовленнєвих жанрів» [2: 42].

Формування комунікативних умінь (і в майбутньому навичок) відбувається впродовж виконання певних мовних і мовленнєвих вправ з урахуванням ситуації комунікації, а також із вивченням типології дискурсів як реалізованих текстів. Одним із критеріїв у диференціації дискурсів сучасні вчені називають комунікативний контакт між адресантом і адресатом. На нашу думку, вивчення такої класифікації є доречним у школі, адже це дало б змогу опанувати мову як засіб комунікації, що виявляється у дискурсивно-текстовій діяльності. Частковий аналіз дискурсів (без визначення терміна) здійснюється у шкільній практиці, але йому мало приділяється увага.

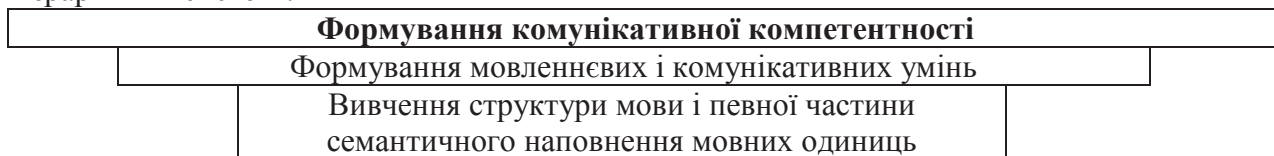
Ураховуючи канали комунікації, виділяють такі типи дискурсів:

- усний, писемний (друкований, писаний), комбінований;
- зоровий, слуховий, комбінований;
- теледискурс, радіодискурс, інтернетдискурс тощо.

Узагальнене сучасне розуміння дискурсу можна сформулювати так: дискурс – це зв'язний «живий» текст у сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий в аспекті тих подій, які в ньому відображені; це мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їхньої свідомості; це замкнута цілісна комунікативна ситуація; це певний зразок мовленнєвої поведінки, що проходить в конкретній соціальній сфері.

Для формування комунікативної компетентності учнів необхідні знання і розуміння поняття дискурсу, його особливостей і типологій, адже особистість, на думку Г. Почепцева, яка володіє мовленням, повинна одночасно володіти набором типів дискурсів, оскільки у кожному з них закладений свій варіант комунікативної поведінки. Такі знання, а на їх основі формування комунікативних умінь дасть змоги учневі краще вивчити мову у функціонуванні і глибше зрозуміти її як засіб комунікації, а тому зробити своє мовлення більш доречним, точним, багатшим.

Для формування комунікативної компетентності учнів ми виділяємо у навчанні української (рідної) мови три напрямки: 1) вивчення мови; 2) формування і розвиток мовлення; 3) формування комунікативної компетентності особистості. Вищезазначені напрямки мають реалізовуватися у практиці навчання мови в цілеспрямованій чіткій ієрархічній системі:

Реалізація комунікативно спрямованого напрямку вивчення рідної мови у сучасній школі дасть змогу вчителю сформувати комунікативно компетентну особистість учня (особистості), здатного будувати всі структурні одиниці мовленнєвої комунікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979.
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 205с.
3. Бенвенист Е. Общая лингвистика. – М., 1974.
4. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 224с.
5. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. – М., 1961. – 471с.
6. Дудик П.С. Стилистика української мови: Навчальний посібник. – К.: «Академія», 2005. – 368с.
7. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи – М.: Наука, 1976.
8. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем подготовки специалистов, 2004. – 40с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
10. Лосева Л. Как строится текст. – М., 1998.
11. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280с.

УДК 371.32

Н.В. Мордовцева

МОВЛЕННЄВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛІНГВІСТИЧНИХ МІНІАТЮР НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються питання пошуку ефективних та результативних методів та прийомів, які б сприяли кращому засвоєнню на уроках української мови текстів лінгвістичної спрямованості. Звертається увага на дидактичний потенціал лінгвістичних мініатюр як засобу удосконалення мовленнєвої компетенції учнів.

The article deals with the questions of the search of effective methods and ways which assist the better adoption for linguistic texts during Ukrainian lessons among seniors. The didactic potential of minitexts is also the main idea of the article, that is linguistic miniatures as the way of improvement of language competence.